

РОЗДІЛ III. Міфологізація дійсності як виклик раціональній політиці в Україні

Проблема модернізації нашої країни передбачає динамічну трансформацію політичних, економічних, соціальних сфер життєдіяльності, визначення вектора розвитку в контексті глобалізаційних змін, інтеграцію нашої держави у світову систему безпеки. Доленосний вибір оптимального вектора політичного розвитку країни актуалізує, у цьому сенсі, проблему місця і ролі його ментальних, соціально-психологічних, раціональних й ірраціональних складових не лише з теоретичної, але й з практичної точки зору.

Вважається, що ХХІ століття – це століття раціоналізму. Здавалося б, з розвитком наукового мислення міф має зникнути, поступитися місцем науковим поясненням. Разом з тим, «раціоналізм» сучасності ґрунтується на ірраціональних началах і, парадоксальним чином, багато в чому – визначається ними. Більше того, ірраціональні виміри отримують нове дихання. Лежать вони, передусім, у площині масової свідомості, в особливостях світосприйняття. Як зазначав М. Еліаде, міфологічне мислення може залишити позаду свої колишні форми й адаптуватися до нової культурної моди, не зникаючи остаточно [1, с. 11].

Дійсно, нині міфи з'являються знову, змінюючи при цьому свою форму, пристосовуючись до нових цілей, але зберігаючи свій універсалізм, вдосконалюючи механізми впливу та функції. Під впливом сучасних трансформацій, змін, що торкнулися практично всіх сфер життєдіяльності людини, «модернізується» сутність міфу, відбувається його посилення (в більшій мірі, ніж раніше) завдяки взаємодії з раціональним.

Політика ніколи не ґрунтувалася виключно на засадах раціональності. В реальній (і не лише в політичній) дійсності раціональне й ірраціональне в «чистому» вигляді трапляються вкрай рідко. Як правило, вони існують поруч, поєднуються, взаємодоповнюються. Інша справа, що у тому чи іншому політичному явищі, процесі, у тій чи іншій політичній дії може переважати або раціональна, або ірраціональна складова. В площині реального політичного життя провести «вододіл» між раціональним й ірраціональним практично неможливо. Навіть теоретичні розвідки у цьому напрямі створюють своєрідні «лакуни», які теоретики політичної науки вимушені заповнювати ірраціональними складниками.

Так, аналізуючи типи політичної дії, Л. Саністебан виокремив їх за ознаками раціональності та ірраціональності. На його думку, раціональною є політична дія, коли її суб'єкт «має чітке уявлення про цілі, яких він хоче досягти, про адекватні цим цілям методи,

здатний ефективно застосовувати їх, здатний поєднувати свої різні цілі, встановлюючи систему пріоритетів, а також може переглядати та вносити зміни в свою стратегію, якщо вона не призводить до очікуваних результатів» [2, с. 51-52]. Ірраціональний же тип політичної дії, як зазначає Л. Саністебан, характеризується нездатністю її суб'єкта «правильно пов'язувати засоби з цілями», сліпим ставленням до «фактів дійсності», його спробами розглядати реальну політичну дійсність «відповідно до абстрактних схем» [2, с. 52]. Разом з тим, за свідченням Л. Саністебана, серед рис, притаманних раціональному типу, є й вміння мобілізувати людські, матеріальні та інші ресурси для досягнення поставленої мети, його здатність пристосовуватися до існуючих політичних реалій, своєчасно реагувати на нові вимоги.

Тобто, суб'єкт-«раціоналіст» буде вимушений для досягнення поставленої мети, про яку він «має чітке уявлення», задіяти (радіше – використовувати) й тих представників протилежного типу політичної дії, які нездатні «правильно пов'язувати засоби з цілями» і «сліпо ставляться до фактів дійсності».

Адже, як справедливо зазначав С. Московічі, завдання політики – раціональне використання ірраціональної суті мас, а політична міфологія – інструмент такої політики, яка покликана згладити суспільні суперечності [3, с. 43-44].

Ще Н. Макіавеллі висловлювався у тому сенсі, що, насправді, є два реальні засоби управління людьми – сила і хитрість. Тому ефективний політик має вміти користуватися обома. Подібного погляду дотримувався й В. Парето, поділяючи політичних діячів на «Левів», які діють здебільшого, керуючись логікою, спираючись на аналіз чинників дійсності, і на «Лисів», які більше покладаються на інтуїцію і хитрість, на несподіваність і непередбачуваність рішень.

У політичному житті, як і в усьому, є і впорядкованість, і хаотичність. Є сфери, які пізнаються раціонально, є й такі, які пізнаються інтуїтивно. Розділити, виокремити їх неможливо. Це – цілісність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів. Таким чином, коли руйнується раціональність, відроджується міф.

Політична теорія і практика мають враховувати всі сторони життєдіяльності, всі аспекти буття. Саме вона – політична практика – свідчить про те, що вплив міфу на масову свідомість посилюється. Більше того – міфотворення стало невід'ємною частиною практично всіх внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, складовою державного управління, зрештою – політичної культури та ідеології.

Сьогодні Україні доводиться одночасно вирішувати комплекс завдань минулого, сьогодення і майбутнього. Процеси державо-

творення перетинаються тут з процесами глобалізації, що створює певний «резонанс» та посилює протиріччя. Очевидно, що без об'єднуючого, консолідуючого, позитивного національного міфу вкрай важко реалізувати державницький потенціал. Саме тому у різні періоди порівняно нетривалої історії незалежної держави формувалися (змінюючи і водночас – посилюючи одна одну) міфологеми «подолання “-ізмів”», «української національної ідеї», «відродження», «політичної реформи», «майдану», «команди однодумців», «євроінтеграції», «команди професіоналів», «модернізації» тощо. На основі старих міфів створюються нові.

У період соціокультурної кризи на тлі посилення суспільної аномії наростання відчуття невпевненості у майбутньому, залежності від зовнішніх обставин, активізуються архаїчні напашування масової свідомості, що сприяє міфологізації політичної сфери суспільства. За цих умов раціональне й ірраціональне, суб'єктивне й об'єктивне поєднуються в конкретно-чуттєвому образі, причинно-наслідкові зв'язки ігноруються, дійсність символізується, посилюється емоційне її сприйняття.

Політичне міфотворення стало неодмінною ознакою сучасної складної і багатовимірної дійсності. Міф стає потужним засобом впливу на масову свідомість, маніпулювання нею, невід'ємною складовою політичного управління. Суспільна свідомість, за таких умов, готова сприйняти будь-які утопічні проекти, відгукнутися на будь-які футуристичні прогнози.

У повсякденній політичній практиці «присутні», насправді, два рівні міфотворення – штучне (політтехнологічне) і масове. Серед основних завдань політичних технологів, по-перше – легітимізація існуючої влади, по-друге – виробництво ціннісно-ідеологічних установок, за допомогою яких формується масова свідомість. Це – складний процес, і не варто ставитися до нього спрощено, сприймаючи масову свідомість виключно як «міфологічну». Будь-яка людина, передусім, керується логікою. Інша справа, що технологи через ідеологію воліють звертатися саме до глибинних пластів психіки. Адже, з огляду на архаїчність походження, вони є більш чутливими, більш дієвими. Так само як первісні, базові потреби – сильніші ніж соціальні.

Натомість, на тлі загальної зневіри у можливості впливу на суспільні зміни через використання демократичних механізмів, «коли колективне бажання досягає небувалої сили й коли, з іншого боку, всі надії на задоволення цього бажання звичними, нормальними засобами не дають результату, напруга колективної надії втілюється в лідері» [4, с. 384–385], а масова свідомість продукує свої міфи: про «героя», «месію», «господаря», «сильну руку» тощо, здатних навести порядок, вирішити всі

існуючі проблеми. Ці міфи, в свою чергу, викликають ірраціональні відчуття, «безсумнівні» аксіоматичні судження: про можливість стрімкого підвищення добробуту завдяки якійсь дивовижній ідеї, якомусь універсальному рішенню; про здатність водночас позбутися всіх проблем і почати все спочатку, з «чистого аркуша»; про набиження світової катастрофи і чудесне спасіння задля історичної місії порятунку людства та його морального вдосконалення тощо.

Не без «допомоги» політиків і політичних технологів – найактивніших міфотворців – масовою свідомістю міф сприймається переважно як негативне явище: часто використовується як синонім «неправди», «обману», «недостовірності», «омани», «фальші» тощо. Насправді ж міф, у тому числі (а можливо, й передусім) політичний, виконує вкрай важливу функцію забезпечення цілісності світогляду, досягнення світоглядного консенсусу різних соціальних груп, а в кризових умовах, в умовах ціннісної невизначеності – стає своєрідним захисним механізмом соціуму. Навіть карбуючи міф наведеними вище синонімами, їх автори (почасту несвідомо) використовують для аргументації інші міфи. Очевидно тому, що жодна злагоджена побудова світосприйняття не можлива без них.

Політичний міф стає своєрідним засобом конструювання політичної реальності, побудови відповідної ціннісної системи. Адже одна з ключових функцій міфу полягає в тому, що він (міф) для розв'язання будь-якої проблеми завжди «пропонує» несуперечливу конструкцію, полегшує сприйняття закладених сенсів.

Міфологічна модель світу – це не лише цілісність, неподільність, нерозривність уявлень і пояснень світу, що будується на тотожності макро- і мікрокосмосу, природи і людини. Це ще й – синтез минулого, пояснення сьогодення та уявлень про майбутнє, поєднання буття кількох поколінь через створену соціумом систему цінностей, понять, традицій, культури. Міф був і, багато в чому, залишається основою смислотворення, життєвим дороговказом. Характерною особливістю міфу була і залишається здатність до створення ідеальної, несуперечливої і завершеної моделі світу, системи знань про навколишнє середовище і про місце людини у ньому як невідокремлюваної єдності. В цьому сенсі міф – конкретність і реальність, дійсність і майбуття.

Саме міфологічною свідомістю було вироблено бінарні системи ознак, універсалізовано їх семантичність і, по суті, закладено основи оцінок, що стали підґрунтям ціннісних суджень. Підставою бінарних ознак були протиставлення (хронологічні: день–ніч, зима–літо; просторові: земля–небо, схід–захід; соціальні: чоловік–жінка, дитина–дорослий, свій–

чужий тощо). Таким чином створювалася своєрідна міфоконструкція універсальних знакових комплексів, формувалися основи ціннісних суджень, буття у межах цієї конструкції: гнів – милість, герой – ворог, життя – смерть, щастя – нещастя, дар – втрата тощо.

У політико-філософському розумінні міф – це певний тип (спосіб) відображення й осмислення свідомістю зовнішньої реальності. Він дає людині можливість вписати все, що відбувається, події, явища, судження і оцінки дійсності в єдину історичну схему, структуру, «кодифікувати» їх і співвіднести із взірцями, які постійно репродукуються. Отже, міф задає як початок, так і кінець дії людини в певних умовах, уписуючи її в ієрархію суб'єктів і подій. Таким чином, міф націлює людину на повторення вже досягнутого, апробованого, засвоєного.

З одного боку, укорінений у свідомості міф «про братерську єдність слов'янських народів», що десятиліттями культивувався радянською пропагандою, підтримується і використовується нинішніми міфотворцями та засобами масової комунікації сусідньої держави. Очевидно, у цьому разі відіграє свою роль одна із функцій міфу: спрощення явищ і процесів, приведення їх до зрозумілої і вже апробованої конструкції, коли будь-яке явище інтерпретується крізь призму досвіду.

З другого боку, на противагу існуючому десятиліттями, формується новий «європейський» міф, який використовується для створення нової ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної нової системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. Для побудови нової міфологічної концепції залучається сукупність символів і смислів (демократія, права людини, стабільна грошова одиниця, «Євро-2012» тощо), за допомогою яких інтерпретується дійсність, вибудовується нова міфологічна конструкція.

На динаміку ціннісних орієнтацій українських громадян неабияк вплинуло різновекторне спрямування зовнішньополітичного, економічного та безпекового вектора розвитку країни. Задекларований європейсько-інтеграційний напрям суперечливо узгоджувався з ностальгією за «соціалістичними цінностями» у масовій свідомості. Як наслідок, відбулося становлення «подвійної інституціональної системи» з її відмітними орієнтаційними ознаками.

Показовими, в цьому контексті, є результати соціологічного опитування, проведеного в листопаді 2011 року Центром Разумкова. За даними цього дослідження вступ України до Європейського Союзу підтримують 45,0 % опитаних, проти вступу – 34,2 %. При цьому кожен п'ятий респондент (20,7 %) утримався від відповіді. Наведені результати корелюють із рів-

нем поінформованості громадян про Європейський Союз: як «середній» його оцінили 45,9% опитаних, «низьким» рівень своєї поінформованості про ЄС вважають 36,4%. 8,8% вважають, що не мають жодної інформації про Європейський Союз, лише 4,4% оцінили рівень власної поінформованості про нього як «високий».

Як зазначалося, будь-який міф укорінюється і розгортається в умовах браку об'єктивної інформації, відсутності зрозумілого і несуперечливого сприйняття політичних явищ і процесів. Соціологічні опитування свідчать: майже 70% респондентів (69,7) вважають зовнішню політику, що проводить Україна, незрозумілою для самого суспільства, інакше вважають лише 14,1% опитаних (16,1% – важко було відповісти на поставлене запитання). Більшість респондентів (62,2%) вважають нинішню зовнішню політику України незрозумілою для країн-партнерів, 12,5% вважають, що ця політика є для країн-партнерів зрозумілою, ще 25,3% – не змогли визначитися щодо цього питання.

Як влучно зауважив польський філософ С. Лец, «якщо міф зіштовхується з міфом, це найвищою мірою реальне зіткнення». Попередити таке зіткнення може лише руйнування одного і створення на його «руїнах» нового міфу. Нижче наведені дані (табл. 1) соціологічного опитування щодо ставлення населення України до вступу в НАТО. Привертає увагу той факт, що протягом 2000–2004 рр. результати опитування були досить стабільними у співвідношенні «позитивне-негативне-не визначився». Натомість, результати опитування, що проводились у 2005 році та у подальші роки (саме в часи політичної актуалізації цієї проблеми), засвідчили суттєве зростання негативного ставлення населення до такої перспективи. Ми вбачаємо в цьому, з одного боку, протидію руйнації міцної міфоконструкції про «НАТО як агресивний військовий блок», а з другого – результат «розгортання» ідеї вступу країни в НАТО без конструювання нового міфу, без опертя на смислотворчі, мобілізаційні та об'єднуючі його можливості.

Таблиця 1

Як Ви ставитесь до вступу України в НАТО?

	2000	2002	2004	2005	2006	2008
Скоріше негативно	33,5	37,9	38,5	50,4	64,4	57,7
Важко сказати	41,5	42,6	42,0	34,4	22,8	24,1
Скоріше позитивно	24,9	18,8	18,8	14,9	12,7	18,0
Не відповіли	0,1	0,6	0,7	0,2	0,1	0,2

Привабливість тієї чи іншої ідеї, ступінь її сприйняття суспільством прямо залежить від рівня її міфологічності. Саме тому будь-яке політичне явище чи політичний процес неможливо аналізувати, виходячи лише з їх змісту, адже вони є своєрідним результатом соціокультурної міфотворчості.

Мало створити міф. Важливо надати стійкості його конструкції, інакше його чекає руйнація. Міф має постійно «підживлюватися» практичними діями, що надаватимуть міфологічній конструкції стійкості і, водночас, гнучкості. Натомість, нерідко відбувається поступове руйнування навіть «гіперміфологізованих» процесів і явищ через оцінку реальної політики. Показовими, у цьому контексті, є результати опитування, проведеного Центром Разумкова в листопаді 2011 року щодо оцінки практичних дій влади у напрямі європейської інтеграції. Більшість респондентів (55,8%) вважають, що дії української влади не відповідають її євроінтеграційним деклараціям, лише 12,3% дотримуються протилежної думки. При цьому практично кожний третій опитаний (31,8 %) сказав, що йому важко відповісти на це запитання.

Загалом же, майже половина українців (46,5%) дотримуються думки, що нинішня зовнішня політика України не відповідає її національним інтересам, 32,6% респондентів вважають, що ця політика лише частково відповідає інтересам України, і лише 8,0% – вважають, що зовнішня політика України повною мірою відповідає національним інтересам держави. Важко було відповісти на це запитання 12,8% опитаних. З тим, що зовнішня політика України є економічно ефективною, погодилися лише 11,4%, не погодилися – 70,2% (18,2% – не могли визначитись).

Серед «гіперміфологізованих» – міф про чемпіонат «Євро-2012», який об'єднає зусилля українців та влади у розбудові економічної і соціальної інфраструктури; міфи про професійну армію як гарантію безпеки держави, про НАТО як єдино можливий шлях інтеграції України у світову систему безпеки, про «закон один для всіх», про можливість «поліпшення життя вже сьогодні». Серед зникаючих сьогодні – міфи про неоліберальну стратегію розвитку держави, про «євроінтеграцію вже найближчим часом», про «газову трубу» як аргумент у системі надійного енергозабезпечення, міф про те, що «завдяки» нерозвиненості фондового ринку економічна криза не зачепить Україну, міф про ВТО і конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках і, нарешті, міф про дієву та ефективну владу в Україні.

Разом з тим, аналізуючи вплив міфотворчості на політичну свідомість і буття, варто застерегтися від його трактування винятково у негативному контексті. Міфологічні конструкції – цілісні й універсальні. Універсальність такої конструкції полягає ще й у її специфічній спрямованості. З одного боку, міф націлений на усунення суперечностей чинного порядку, його легітимації, а з іншого – є підґрунтям оновлення, нищення чинного і розбудови нового соціального і політичного устрою, нових норм і зразків поведінки. За умови послаблення легітимації існуючої системи, наростання суперечностей, нестабільності міф стає необхідною передумовою їх подолання.

Підсумовуючи викладене, зазначимо:

- Міфотворчість є природною для суспільства: стабілізуючи світ, міф знижує ступінь його невизначеності. Жодне суспільство не може обійтися без міфологізації. І будь-яка комунікація в сучасній ситуації пов'язана з процесами реміфологізації, без чого неможлива будь-яка маніпуляція, де головне – видати уявне за дійсне, штучну ілюзорну конструкцію за реальність.

- Міф – це специфічна форма створення і поширення інформації, і використання його можливостей для створення «образу» майбутнього має неабиякий позитивний ефект суспільної інтеграції.

- Міф поєднує раціональне і ірраціональне знання, він є не лише характерною рисою історичної пам'яті народу, але й сучасних оцінок політичного і соціального світу. Поєднання раціонального та ірраціонального знання у міфі, опертя його на суспільну психологію з усіма її вадами і сильними сторонами робить міф стійким і гнучким, особливо коли він набуває орієнтаційних ознак. Використання вже існуючих (наприклад, «європейського») і сприйнятих суспільством міфів потребує їх посилення раціональними, практичними складовими. У такому разі міф стає ефективним політичним засобом досягнення цілей.

- Предмет міфу (реальний чи ірреальний) має відповідати, хоча б частково, змісту міфу і сприйматися як правда. Найбільш стійкими є міфи, що мають частку позитивного знання.

- Міф виконує важливу соціальну функцію – він створює колективну ідентичність членів суспільства. Завдяки цьому соціум як спільнота набуває своєї безперервності (тотожності, гомогенності).

- У сприйнятті й прийнятті політичного міфу як підстави політичних дій і рішень превалює фактор віри у тому сенсі, що для повної та адекватної реалізації програми необхідно вірити в її успішність. Віра в реалізацію, доцільність, правильність

реформ, наміченого курсу супроводжувала всі великі (як у позитивному, так й у негативному сенсі) перетворення.

- Суспільству об'єктивно потрібні орієнтири у вигляді міфів, які б визначали подальший складний перебіг української історії, створювали відчуття безпеки й частково знімали соціальну напругу.

- Гіпотетичність, ймовірнісний характер глобальних політичних змін має потребу в заміщенні браку абсолютних гарантій фактором віри. Однак в індивідуальній і масовій свідомості політичні міфи закріплюються завдяки, насамперед, демонстрації реальних прикладів – фактів і подій, що свідчать про «справжність» політичного міфу та його наслідків.

- Інтеграції держави у світову систему безпеки багато в чому залежатиме від суспільного сприйняття цього процесу, наявності позитивного державницького політичного міфу, побудованого на консолідуючих ідеях, стійких взаємних очікуваннях, ефективному політичному управлінні.

- Дієвий зовнішньополітичний міф може стати підґрунтям досягнення визначених пріоритетів через їх сприйняття масовою свідомістю, сприяти інтеграції України у світову систему безпеки.

- Головна особливість політичного міфу полягає в тому, що він може стати реальністю.

Список використаних джерел

1. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде; [пер. с франц. В. Большакова]. – М. : Академический Проект, Парадигма, 2005. – 224 с. – (Технология культуры).
2. Санистебан Л. С. Основы политической науки / Санистебан Л. С. ; пер. с испанского Заболотный В. Л. – М. : МП Владан, 1992. – 123 с.
3. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи; [пер. с фр.]. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
4. Кассирер Э. Политические мифы / Э. Кассирер // Реклама: внушение и манипуляция [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2001.